

Posudek na habilitační práci Mgr. Róberta Gáfrika

Od významu k emóciám. Úvaha o prínose sanskritskej literárnej teórie do diskurzu literárnej vedy. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2012. 116 str.

Habilitační práce R. Gáfrika *Od významu k emóciám. Úvaha o prínose sanskritskej literárnej teórie do diskurzu literárnej vedy* má vedle své informativní hodnoty i značné teoretické konsekvence. Gáfrik v šesti kapitolách přehledně shrnuje minulý i probíhající dialog mezi Východem a Západem v oblasti literární vědy a zároveň rekapituluje literárněteoretické tradice, geograficky i genezí spjaté s Indií, které se vyvíjely nezávisle na západním kontextu. Důraz je zde položen na sanskritskou literární teorii, která je považována nejen na asiatském kontinentu, ale i v rámci indického kulturního rámce za jednu z nejstarších, recepčně nejrozšířenějších a také metodologicky z nejrozvinutějších. Přínos práce spočívá v tom, že se vědomě zařazuje k studiím Ost – West, která u nás logicky nepatří k frekventovaným či systematicky rozvíjeným. Přesto tato studia patří, jak ukázaly výsledky XX. mezinárodního komparatistického kongresu v Paříži v červenci 2013, k nejzajímavějším a nejproduktivnějším typům současného srovnávacího zkoumání realizovaného prostřednictvím tzv. teorie mezikulturnosti. Tyto výzkumy mají podle jednoho z hlavních iniciátorů tohoto způsobu myšlení Earla Minera směřovat k pochopení a vysvětlení kulturních odlišností či „jinakostí“ těch literárních tradic a poetik, mezi nimiž existuje empiricky prokazatelný rozdíl vyplývající např. z geografické (kontinentální) vzdálenosti. Nejde tu o registraci genetických kontaktů či typologických souvislostí, ale o vytvoření takového teoretického diskursu umožňujícího vyslovit obecně platné výroky, které by dekonstruovaly axiomata západní (evropsko-americké) literární vědy. Boj proti „centrismům“, o nichž mluvil už v 90. letech minulého století D. Đurišin nebo E. Said však paradoxně předpokládá systematické zpochybňování recepčně-komunikačních konceptů, podle nichž přijímací musí přicházející jevy z „cizí“ kultury strukturně transformovat, tedy převádět na svůj kód, aby jim mohl porozumět. Jestliže k tomuto „protnutí“ nedojde, exotické je považováno za zaostalé, zůstává nedostupným a ztrácí pro přijímacího jako nástroj sebepoznání jakýkoliv smysl. Tímto způsobem antická civilizace vnímala barbarské „okolí“, nebo později kolonizující Evropa pohlížela na Japonsko a Dálný Východ.

Metodologické východisko studií Ost–West ve skutečnosti představuje epistemologická legalizace principu mezikulturnosti, tj. vědomé vnímání cizího jako zásadně „odlišného“ a tím i relativizace (nikoli sebepotvrzení) vlastní evropské tradice, např. poetiky. Už E. Miner upozorňoval, že evropská poetika aristotelského typu byla založena na mimesis (napodobňování) a celkově upřednostňovala drama a tragédii, zatímco nejstarší evropská literatura byla prozaická a tudíž písemnictví vyrostlé z dědictví řecko-římské vzdělanosti se neshodovalo s teoretickými představami o těchto slovesných textech. Lyrická expresivnost východoasijské poetiky, která tradičně preferovala poezii, pak byla interpretována jako estetická a hodnotová odchylka od realistického základu mimesis. Je tudíž vůbec možné srovnávat nesrovnatelné, nalézt společnou komunikační platformu s akceptovatelnými funkcemi, např. prostřednictvím komparace morfologie, syntaxe, žánrů, jazykových struktur a kódů? Nezajem evropské kultury o východní literatury se Miner pokusil překonat vytvořením nových kritérií mezikulturní „srovnatelnosti“ za předpokladu, že pro mezikulturní výzkumy není obligatorní podmínkou existence genetického kontaktu, že „receptcia je možná bez vplyvu a vplyv bez receptcie“: 1. „důkaz jinosti“ (jevy jedné kultury používat na objasnění méně známých jevů kultury druhé bez ohledu na jejich vzájemnou rozdílnost či podobnost); 2. „zkoumání funkcí“ (respektování faktu, že odlišné žánry mohou plnit analogické funkce) a 3.

„vyjevení odlišnosti kultur“ na základě morfologického principu (např. tvarové souměřitelnosti). Miner v této spojitosti objevně tvrdí, že „*uvnitř světového systému jsou nepřítomnosti nahrazované přítomnostmi v jiných souvislostech*“. Obdobně španělský komparatista C. Guillén při vymezení předmětu a kritérií mezikulturních vztahů mezi Západem a Východem zdůrazňoval, že i přes objektivní potíže třeba respektovat skutečnost, že jde o logickou a potřebnou touhu, která „*existovala po dlouhou řadu let a která chce nadále existovat*“, a to i přes to, že pokusy o dialog ztěžovaly časté mýty a neporozumění zejména ze západní strany. Metodologickým východiskem se proto musí stát jak přesné pojmenování a určení západní a východní kultury, tak i postižení zřetelných i méně čitelných procesů, které mezi těmito odlišnými fenomény probíhají. Důraz je tudíž nutno klást na slovo „mezi“, které konotuje nejen reálný kulturně-historický prostor, ale především semiotickou síť intertextuálních a vnitrotextových transférů, zahrnujících i „neprotínající se“ analogie a rozdílnosti.

V posledním období se v české a slovenské literární vědě objevily studie nejrůznějším způsobem se vyrovnávající s teorií mezikulturnosti (O. Král, M. C. Putna, L. Plesník ad.) a s nimi spjaté další komparativní koncepty jako studium překladu (Translation Studies), kulturní dekolonizace (Post-colonial Theory), volně i feminismus (Gender or Women's Studies). Za charakteristický rys těchto textů lze považovat jejich „vstřícnost“ domácímu kontextu, „překladovost“ a subjektivismus vyplývající z přirozené snahy fenomény orientálních kultur recepčně modifikovat z pozice intrakulturnosti pro potřeby domácího prostředí. V podstatě zde absentovalo skutečné komparatistické uvažování, metodologický pohyb inspirovaný interkulturními studii, kterými citlivě respektoval epistemologické hledisko moderní srovnávací literatury jako významově a terminologicky otevřeného horizontu, jako diskusního střetnutí rozmanitých kultur o společných otázkách globálního světa.

Nedostatek komparativního „cítění“ však rozhodně neplatí pro Gáfrikovu habilitační práci, v jejíž první kapitole *Namiesto úvodu... Literárna veda v globálnom svete* (s. 7-16) se kandidát zamýšlí nad klíčovými pojmy jako literatura, resp. světová literatura a správně upozorňuje na pojmovou „pohyblivost“ a označující nejednoznačnost, která se projevila právě v éře multikulturalismu po druhé světové válce. Mohlo by se zdát, že multikulturální koncept založený na vnímání diverzity a rozmanitosti byl účelově vytvořen západním světem pro intenzivnější ovládnutí východních „barbarů“, na druhé straně může kulturní relativismus zrychlit konec evropské hegemonie, otrást dominancí západních „racionalistických“ teorií adorujících od dob Aristotela a Platóna kategorie „významu“ či „užitku“. Gáfrik na příkladu teleologicky zaměřené evropocentrické recepce *Gítagóvindy* (12. stol. n. l.) od Džadžadéva, která se jako jeden z prvních textů sanskritského písemnictví dostala do Anglie a Německa (zde byl jejím velkým obdivovatelem J. W. Goethe) ukazuje, že komparativní poetika sanskritu upřednostňuje emocionální stránku literárního díla, tj. zážitkové fenomény intuice a pozorování jako základní nástroje analýzy slovesného textu. Teoretickými zdroji Gáfrikových reflexí zůstávají E. Miner, D. Ďurišin (jeho teorie meziliterárnosti jako metodologie dějin světové literatury), ale i P. Hogan rozlišující čtyři přístupy ke srovnávacímu studiu světových literárních tradic (vliv jedné tradice na druhou, vzájemné odlišnosti, univerzalie v kulturních rozdílných diskurzích, úsilí o syntézu v podobě transkulturní literární vědy). Gáfrik vycházející z tohoto posledního aspektu si proto klade otázku přínosu sanskritské poetiky pro teorii dějin světové literatury a styčné plochy vidí např. v společném zájmu o výzkum literárních emocí, rezonujících dnes i v západní kognitivní vědě či v hledání spojitosti mezi emocionalistickým strukturalismem staroindických teorií, které stejně jako známější formalisticko-strukturální koncepty se zabývají identifikací a rozбором žánru, stylem či deskripcí literárního jazyka na nejnižších foneticko-fonologických rovinách.

Druhá kapitola *Kultúrnohistorické prologomena: odpoveď Wilhelma Halbfassa na kritiku orientalizmu Edwarda Saída* (s. 17-27) rekapituluje polemiku medzi americkým komparatistom palestinského pôvodu E. Saídem a německým indologem W. Halbfassem o možné pristupy k realizaci modelu interkulturní komunikace mezi Východem a Západem. Jestliže Saíd v knize *Culture and Imperialism* (1993) tvrdí, že badatelský pohled Západu na východní svět byl tradičně zatížen záměrem imperiálního ovládnutí, Halbfassovy texty – zjednodušeně řečeno – připouštějí možnost dialogu např. mezi Indií a Evropou a kritiku orientalizmu považují za prolongování a implicitní modifikaci západního myšlení, které nechce připustit odlišný filozofický kontext. Gáfrik správně konstatuje, že pro Saída je Orient objektem studia, nikoli komunikujícím a tolerantním partnerem, zatímco Halbfass ovlivněný Gadamerovou hermeneutikou nespojuje epistémy a legalizaci moci s pochopením a kritickým porozuměním zkoumaného. Můžeme zde doplnit, že Halbfassův přístup je méně ideologicky spekulativní, je úzce historicky a filologicky zakotven ve svém oboru, spíše klade otázky než jednostranně a abstraktně generalizuje a především interkulturně zvažuje, čím by Indie mohla pozitivně přispět k novému formování evropské identity. V následující kapitole *Myslenie o literatúre v Indii* (s. 28-46) Gáfrik kriticky rekonstruuje terminologický a hodnotový rámec indické literární vědy, jejíž podstatu slučuje se sanskritskou poetikou, která je založena na evokaci smyslových vjemů jako emotivního a imaginativního pronikání k „duši“ slovesného díla, přesto i zde se literaturou chápanou jako spojení „slova a významu“, rozumí především soubor slovesných výtvorů. Sanskritská literární teorie se ve svém historickém vývoji trvajícím více než dva tisíce let soustředila stejně jako západní systémy na otázky podstaty umění, definice, funkce, jednotlivé složky literárního díla, na divadlo a na básnické ozdoby. Hodnota díla vyplývá z jeho schopnosti vyvolat svými rozmanitými složkami emocionální nálady zvané „rasa“ (např. pláč, stud, chvění apod.). Jde však o literární emoce, které skutečný svět jen zobrazují a zprostředkovane ilustrují. Škoda, že Gáfrik nevěnuje více pozornosti faktu, proč např. pokus indických anglistů aplikovat různé sanskritské poetiky včetně teorie rasy neuspěl při analýze děl světové literatury. Hlavní příčinu lze zřejmě spatřovat ve skutečnosti, že tzv. kánon světové literatury je odvozen jako produkt západní civilizace z aristotelské tradice, z odlišné poetiky, kde ani využití teorie literárních druhů v mezikulturní diskusi nemůže vést k formování objektivního rámce srovnávání typologicky a kontinentálně odlišných kultur.

Otázkou komparace rozdílných poetik prostřednictvím literárních žánrů a druhů se zabývá čtvrtá kapitola *Sanskritská literárna teória a komparatívna poetika* (s. 47-63), v níž Gáfrik uvádí teoretické reflexe nejrozmanitějších komparativních estetik a poetik (A. K. Coomaraswamy, K. Ch. Pandey, R. Étiemble, Z. Konstantinović, D. H. H. Ingalls ad.), z nichž nejvýše hodnotí Minerovu *Comparative Poetics* (1990) jako relativně zdařilého pokusu o konstituování interkulturní teorie literatury. Lze tu souhlasit s názorem, že srovnávací studium historicky nesouvisejících tradic je plodnější spíše na teoretické než na praktické bázi. Podle Minera se západní poetika komunikačně neprotíná s východní citově-expresivní poetikou vycházející z lyriky. Gáfrik však jisté oprávnění přiznává i Minerovým kritikům jako o A. Tatlowovi a C. Dominguezovi, kteří upozorňují na omezenost literárních druhů jako analogického strukturního principu a komunikačního kontextu. V páté kapitole *Sanskritská literárna teória a pojem svetová literatúra* (s. 64-79) Gáfrik analyzuje vzájemnou souvislost obou fenoménů a připomíná zakladatelský podíl D. Ďurišina, který od historické poetiky a genologie v návaznosti na A. N. Veselovského a V. M. Žirmunského dospěl k teorii meziliterárnosti jako základu pro psaní dějin světové literatury. Zároveň přibližuje fundamentální čtyřsvazkový projekt švédských komparatistů *Literary History: Towards a Global Perspective* (2006) analyzující adekvátní způsob, jaké pristupy a metody volit při psaní globálních dějin literatury. K tomu bylo potřebné znovu definovat podstatu literatury a vymežit její prvky či funkce, s nimiž by se dalo pracovat při mezikulturních výzkumech.

Vedle této badatelské orientace se švédští komparatisté (zejména A. Petterson) zaměřili na otázku žánrů a také na transkulturní komunikaci mezi Západem a ostatními kulturními tradicemi v 19. a 20. století. Komparace odlišných diskursů však podle nich vede ke zjištění, že existují zásadní rozdíly ve vymezení estetické hodnoty či v chápání podstaty literatury. Zatímco např. západní strukturalismus hodnotu vnímá jako pohyblivou a dynamickou, potenciálně existující soustavu norem, která vzniká v interakci se čtenářem a sociálním kontextem, ve východní tradici hodnota jako konkretizace lidských emocí nepodléhá časové a dobové determinovanosti.

Teoretické shrnutí lze nalézt v závěrečné kapitole *Sanskritská literárna teória a kognitívna literárna veda* (s. 80-99) načrtávající vzájemné souvislosti mezi západním a indickým diskursem právě v oblasti emocí, které hrají důležitou roli v kognitivní psychologii, neurovědě a také v kognitivní poetice. Ta, jak známo, vychází ze zážitku, který bezprostředně vzniká při rezponzivním vnímání slovesných textů, tj. při emotivním čtení. Podle Gáfrika i přes pluralitní charakter literární vědy podstata dialogu nespočívá v aplikaci konkrétního konceptu, naopak by měla vytvořit vlastní literárněvědnou teorii emocí, která by např. zkoumala pocity a názorový svět literárních postav či čtenářskou identifikaci na ose syžetu nebo postav. Do jisté míry se tu nabízí srovnání se specifickou kategorií tzv. emocionálního patosu (jako obrazného způsobu prožívání základních lidských aktivit v literárním textu v souvislosti s tzv. charakterem), který vytvořila ruská sociologická literární věda v 30. a 40. letech minulého století (N. P. Sakulin, G. N. Pospělov) a který byl později strukturalisty kritizován jako neadekvátní tematizace subjektu v umění. Právě v sanskritské literární teorii identifikace s dějem či postavami je akcentována jako projev emocí bez ohledu na skutečnost, že východní filozofie vychází z vědomého překonávání individuálního „já“.

Gáfrikova habilitační práce, která vychází z nejlepších tradic slovenské, resp. česko-slovenské literární komparatistiky, citlivě zvažuje přínos sanskritské poetiky pro západní myšlení. Její zásluha nespočívá ve snaze vytvořit univerzální transkulturní literární vědu či závazný model komunikace, nýbrž v přiblížení teoretických diskusí, které proběhly na přelomu 20. a 21. století zejména v neslovenské literární vědě. Snad jen mohla být připomenuta, resp. zhodnocena platnost základní monografie pro tato studia *Zapad i Vostok* (1966) od ruského orientalisty N. I. Konrada, která vyšla v českém překladu v roce 1973 pod názvem *Západ a Východ*. Rovněž zakladatel česko-slovenské komparatistiky J. Polívka realizoval ve svých folkloristických bádáních v návaznosti na tvůrce historické poetiky A. N. Veselovského principy zkoumání Západ – Východ. Už jen rozsáhlý seznam odborné literatury k tématu z Gáfrikovy publikace činí více než základní příručku a východisko k dalšímu bádání. Lze tu ocenit především jistou zdrženlivost, resp. zdravý konzervativismus při posuzování termínů či kategorií sanskritské poetiky z hlediska kompatibility se západní vědou. Pravděpodobně největší význam pro domácí evropocentrické myšlení má zkoumání literárních emocí na pozadí kognitivní filozofie a psychologie v souvislosti s hledáním styčných ploch interkulturního dialogu. Gáfrik zachycením komparativního rámce existujícího dialogu oživuje teoretické reflexe poukazující na permanentní potřebu i v kontextu západní literární vědy přehodnotit, redefinovat dnes už kanonizované pojmy jako je literatura, text, hodnota, interpretace či poetika a světové písemnictví ad. Ačkoli je habilitační práce skromně koncipována jako „úvedení do problému“, pro svou informativní hodnotu zůstává v českém i slovenském teoretickém kontextu podle mého názoru historicky první ucelenou monografií z oblasti komparativního výzkumu Ost–West Studies.

Ke kandidátově charakteristice jako teoreticky myslícího komparatisty třeba doplnit jeho redaktorskou činnost ve scopusovém časopise *World Literature Studies*, který je v duchu slovenské literárněvědné tradice orientován na srovnávací zkoumání. Kandidát byl také

spoluredaktorem a editorem anglicky psaného čísla *Literární komparatistika jako kritický přístup*, který byl s úspěchem prezentován na XX. světovém kongresu srovnávací literatury (AILC). Kolega Gáfrik na tomto prestižním literárněvědném kongresu zdařile vystoupil s referátem komparativně analyzujícím sanskritskou a evropskou literární teorii, tedy vystoupil s tématem habilitace.

Předkládaná práce *Od významu k emóciám. Úvaha o přínose sanskritské literární teorie do diskurzu západní literární vedy* hodnotím jednoznačně kladně a doporučuji k dalšímu řízení. Na základě úspěšné obhajoby této práce navrhuji kandidátovi udělit titul docent v oboru *teória literatúry a dejiny konkrétnych národných literatúr*.

V Praze 2. 12. 2013

prof. PhDr. Miloš Zelenka, DrSc.